

کتاب الکبر الکبیر

تألیف

أحمد بن محمد بن سکویه الرازی

(المتوفى ١٠٥٥ هـ)

حَقَّقَهُ وَقَدَّمَ لَهُ

أَبُو الْقَاسِمِ إِيْمَامِي

سرشناسه : ابن مسکویه، حمد بن محمد، ۹۲۰ - ۴۲۱ ق.

Miskawayh, Ahmad ibn Muhammad

عنوان و نام پدیدآور : کتاب الحزب الکبر / تألیف احمد بن محمد مسکویه الرازی (المتوفی ۴۲۱ هـ)؛ حقیقه و قدم له ابوالقاسم امامی.

مشخصات نشر : تهران: مرکز البحوث، والدسات للتراث المخطوط، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری : سی، ۱۴۶، 6 ص.

فروست : میراث مکتوب؛ ۳۱۳. علوم و فنون - ۲۱

شابک : 978-600-203-149-5

وضعیت فهرستنویسی: فیفا

یادداشت : عربی.

یادداشت : کتاب حاضر مقدمه فارسی دارد.

یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.

موضوع : کیمیا و کیمیاجری - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع : Alchemy-Early works to 20th Century

شناسه افزوده : امامی، ابوالقاسم، ۱۳۱۳ -

شناسه افزوده : مرکز پژوهشی میراث مکتوب

رده بندی کنگره : ۱۳۹۶ ک ۲ / الف ۲۵ QD

رده بندی دیویی : ۵۴۰/۱۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۳۵۷۷۲

کتاب الكنز الكبير

تأليف: أحمد بن محمد مسكويه الرازي (المتوفى ٥٢١هـ).

حققه و قدم له: ابوالقاسم امامي

ناشر: ميراث مکتوب

مدیر تولید: محمد باهر

خم روی جلد: احمد عبدالرضایی

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

تصویر: صفحه‌آرا: رضا سلگی

چاپ اول: ۱۳۹۶

شماره‌ها: ۵۰۰

بها با جلد شومیر: ۱۱۰۰۰

بها با جلد سخت: ۲۳۰۰۰ تومان

شابک: ۵ - ۱۴۹ - ۲۰۳ - ۶۶۴۰۶۲۵۸

چاپ (دیجیتال): میراث

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است
نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش. پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

بسم الله الرحمن الرحيم

دریایی از فرهنگ پر یار اسلام و ایران در خنثی مایه‌ی موج می‌زنند. این نسخه با در حقیقت، کارنامه دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامۀ ما ایرانیان است. بر عهده هر نسلی است که این میراث پرارج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

بسم الله الرحمن الرحیم
آنها انجام گرفته و در کتاب رساله ارزشمند آثار یافته هنوز کار نگرفته بسیار است و هزاران کتاب رساله علمی وجود کتابخانه‌ی داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر شده است. بسیاری از متون نیز، اگرچه بارها به طبع رسیده، به روش علمی نیست و تحقیق و تصحیح مجدد نیاز دارد. احیاء و نشر کتاب‌ها و رساله‌های علمی را نیز است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی. مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۸۱ بنیاد نهاده شد تا با حمایت از کوشش‌های محققان و محققان، و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، اشخاص فرهنگی و علاقه‌مندان به دانش و فرهنگ، سهمی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه‌ای از متون و منابع تحقیق به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

اکبر ایرانی

مدیر عامل مرکز پژوهشی میراث مکتوب

فهرس العناوین

- 15 بيشگفتار فارسى
- 18 سياس
- 21 مقدمة: مسكويه وصلته بالكيمياء
- 24 مخطوطات الكنز الكبير
- 1 كتاب الكنز الكبير
- 1 أو: كتاب كنز الحكمة فى علم الكيمياء
- للشيخ الإمام العالم العلامة الزاهد الفيلسوف الكامل المرشد أبو علي أحمد مسكويه رحمه
- 1 الله تعالى رحمةً واسعة
- 1 مقدمة
- 3 مثال لأفلاطن
- 5 حقيق أن لا يغتر القارئ بظاهر هذا الكتاب
- 5 الخصال العشر المشروطة لطالب هذه الصناعة
- 6 تفسير هذه الخصال
- 6 الخصلة الأولى: العلم بالإنقان
- 7 الخصلة الثانية: الفاتح بالبيان

٨	الخصلة الثالثة: الجدة والإمكان
٨	الخصلة الرابعة: اختيار الوقت والزمان
٩	الخصلة الخامسة: وجود الخلوة والمكان
١٠	الخصلة السادسة: الثقات من الأعوان
١٠	الخصلة السابعة: التفرغ للامتحان
١٠	الخصلة الثامنة: الصبر على الكتمان
١١	الخصلة التاسعة: الحرص على الإدمان
١٢	الخصلة العاشرة: ترك الإغترار قبل العيان
١٣	المقالة الأولى
١٣	فى ذكر الحبر الأعظم شرح تدبيره
١٤	هذا الحجر حث
١٥	مزيد وصف له
١٧	كيف نخرجه من القوة إلى الضعف
١٩	الابتداء بالمعدنيات
٢٣	كيف نصل إلى أمر طبيعى بطريق صناعى
٢٥	شك وحله
٢٦	الإستحالة فى الطباع غير منكورة
٢٧	إيماء جابر بن حيان إلى ذلك
٢٨	ما هى العلة الطبيعية
٣٠	تدبير أصحاب الحجر المعدنى وأصحاب الحجر الحيوانى
٣١	طريقة أصحاب النبات
٣١	أحجار أصحاب الحيوان
٣٣	المقالة الثانية
٣٣	فى وصف الحيوانات وذكر خواصها وفضل بعضها على
٣٣	بعض الإشارة إلى الأعظم منها
٣٤	شرط استخراج الحجر الأعظم

٢٧	تدبير القوم
٢٨	أفضل التدابير
٢٨	تدبير الأحجار
٣٩	تدبير آخر
٤٠	تدبير الأحجار الحيوانية
٤٠	كلام على تدبير الشعر
٤٢	تدبير المرار
٤٤	مازعه أصحاب الدّم
٤٤	الغائط ببول
٤٧	نكتة ذكر ما جابر بن حن
٤٩	مبادئ هذه الصناعة هم مبادئ سائر الصناعات
٥٠	كيفية التدبير
٥٢	تدبير الدهن
٥٤	تطهير الأركان
٥٤	ذكر المياه وتدبيرها
٥٦	تطهير الدهن والأرض
٥٨	ذكر تدبير الشمعة
٦٠	طريقة المزاج
٦٣	تدبير الصبغ
٦٥	القول في كيفية الطرح وكميته
٦٦	ما حققه الحكماء في ذلك
٦٧	ذكر سزين عظيمين للإكسير
٦٩	المقالة الثالثة
٦٩	في تدبير المعدنيّات
٧٠	أقسام المعدنيّات
٧٠	مناهج طالبي الصنعة

٧١	تدبير الصباغين
٧٢	تدبير الغسّالين
٧٣	في تدبير أنواع الأملاح
٧٨	ما زعمه الصنمويون
٨٢	تدابير أهل الأرواح والأنفاس
٨٣	أعيان تدابيرهم
٨٣	الزرنِخ
٨٣	الزَبَق
٨٤	الكبريت
٨٤	الأملاح
٨٦	تدبير آخر
٨٦	تدبير آخر
٨٧	ماء الشَّبّ الأبيض والملح
٨٧	العمل المنسوب إلى فيثاغورس
٨٨	تدبير آخر
٨٩	السَّرّ في تصعيد تدبير الكبريت
٩٢	تدبير الزرنِخ
٩٥	تدبير آخر للزرنِخ
٩٦	تدبير الزَبَق
٩٨	تدبير آخر
٩٩	تدبير برائحة الكبريت
٩٩	تدبير آخر
٩٩	تدبير آخر للزَبَق
١٠٠	تدبير آخر
١٠٢	التدبير بالمغنيسيا المحلول
١٠٢	تدبير آخر
١٠٣	من حلولات الزَبَق ما يتّم به فائدة الكتاب

١٠٥	ذكر الأجساد وتكليسها وحلها
١٠٥	تدبير الأسرب وتكليسه
١٠٦	التدبير بالتصديّة
١٠٧	طريقة أخرى له
١٠٧	طريقة أخرى له تعرف بالجينة
١٠٨	تدبير له آخر سهل
١٠٨	تدبير سهل
١٠٨	الرصاح القلعي وهو المسمى المشتري
١٠٩	طريقة أخرى
١٠٩	طريقة له أخرى
١١٠	طريقة له بليغ
١١٠	حلّ القلعي
١١١	تكليس القلعي
١١١	طريقة له أخرى
١١١	طريقة له أخرى
١١٢	حلّ البورق
١١٢	حلّ الحديد
١١٢	تدابير الذهب
١١٣	تكليس الذهب
١١٣	تكليس آخر
١١٤	تكليس آخر
١١٤	تدبير آخر
١١٤	تدبير آخر
١١٤	تدبير آخر له لطيف بليغ
١١٥	تدبير آخر مليح
١١٥	حلّ الذهب
١١٥	حلّه أيضاً

- ١١٦ حلّه أيضاً
- ١١٦ تدابير النحاس
- ١١٧ فى تطهير النحاس
- ١١٧ تدبير آخر
- ١١٧ تدبير آخر
- ١١٧ تدبير آخر
- ١١٨ تكليس آخر
- ١١٨ من النحاس بالزنجرة
- ١١٨ حلّ له آخر
- ١١٨ حلّ آخر
- ١١٩ حلّ الروسخ
- ١١٩ حلّ الزنجار من النار
- ١١٩ تدبير عجيب
- ١٢٠ زنجرة الفضة
- ١٢١ تكليس الفضة
- ١٢١ تكليس آخر لها
- ١٢١ تكليس تصدية
- ١٢١ تكليس آخر لها
- ١٢٢ حلّ الأكلاس وتصعيدها
- ١٢٢ تدبير آخر
- ١٢٢ تدبير آخر
- ١٢٢ تدبير آخر
- ١٢٣ تدبير آخر
- ١٢٣ مراتب المياه الحادة
- ١٢٣ ماء حادّ فى النهاية
- ١٢٣ ثم أعد التدبير ثالثة
- ١٢٤ ماء حادّ آخر فى النهاية

١٢٤	ماء السم
١٢٥	حلّ المرقشيتا
١٢٥	تدبير آخر
١٢٦	ماء آخر
١٢٦	تدبير مياه حادة في برنية
١٢٦	ماء حاد
١٢٦	تدبير ماء الأملاح
١٢٦	أبواب المعدنية على مذهب من قال:
١٢٦	مجموع الأرواح والأنفاس والأجساد محلولة معقودة
١٢٧	مغزى كلام السماء
١٢٩	كلام في علم الكيمياء
١٢٩	الإكسير يتم بالأرواح والأجساد والأنفس
١٣١	كلام في البيضة
١٣٣	تفسير بعض مصطلحات الصوفيين
١٣٣	تدبير العاملين بالأجساد والأرواح والنفوس
١٣٥	عمل الحديد
١٣٦	الطريقة الجامعة
١٣٦	طريقة الحجر الأعظم

پیشگفتار فارسی

کتاب حاضر با نام «کنز» خبیر (= گنج بزرگ) از آثار گوناگون ابوعلی مسکویه رازی (? ۳۲۰ - ۴۲۰) و دانشمند و کیمیاست. «مسکویه» لقب خود اوست. نامش احمد پسر محمد پسر یعقوب است و نیه‌اش ابوعلی. لقب‌اش در کتابهای خود وی که به عربی است به همین صورت است: «مُسکویه». در منابع عربی دیگر و در منابع خاورشناسی نیز به همین گونه است. برخی از خاورشناسان «مُسکویه» نیز نوشته‌اند. اما در منابع فارسی، نام وی بدین «مُشکویه» است: مشکویه رازی، دانشمندی ایرانی از مردم ری که آثار خود را به زبان علمی روزگار خود (یعنی قرن چهارم هجری) به عربی نوشته است.

در تراجم قدیم و متأخر، از مشکویه به عناوین گوناگون یاد شده است: خازن^۱، ندیم^۲، دانشمند، طبیب، ریاضی‌دان، مهندس، کیمیادان، مریح، نویسنده، شاعر، لغوی، نقاد، تیزهوش، آگاه بر زبانهای متروک و نامه‌های باستانی، برترین معلم اخلاق فلسفی، یا فلسفه اخلاق ارسطویی، چهره درخشان باشگاههای

۱. خازن: خزانه دار بیت المال یا وزیر دارایی عضدالدوله دیلمی و ابن العمید.

۲. ندیم مهلبی.

علمی عالی در عصر آل بویه، عهد با خویشتن، سفارش به جویندگان حکمت، ملقب به «الأب البار»: پدر نیکوکار یا مهربان، آزمون‌نگار تاریخ، معلم سوم (پس از ارسطو و فارابی).

از مشکویه بیش از چهل کتاب و رساله (تجارب الامم، مقدمه ترجمه ص ۱۶-۲۱) در همه دانشهای آن عصر، در فلسفه، ریاضی، طب، کیمیا، فلسفه اخلاق، نمونه‌هایی از شعر، پاسخ به پرسشهای صد و هشتاد گانه^۱ ابوحنیف توحیدی در کتاب الهوامل والشوامل، و گونه‌ای از اعترافات و نقد رفتار خویشتن در زررگار جوانی، عهد با خویشتن، سفارش به جویندگان حکمت و جز آن بر شمرده‌اند نه برسی از آنها مفقود است.

مشکویه در تهذیب الأخلاق در تدوین مباحث و فصول، و استوار کردن پایه‌های علم اخلاق چنان و چندان کوشید، که مرجع نخست دیگران در قرون بعد شد. مشهورترین کتاب اخلاق در زبان فارسی یعنی اخلاق ناصری خواجه نصیر طوسی را ترجمه کتاب تهذیب الأخلاق مشکویه رازی می‌دانند.^۲ خواجه نصیر در ابیات چهارگانه عربی خود، در مقدمه اخلاق ناصری این کتاب را با لحن کم‌نظیری می‌ستاید. گوید:

جانم فدای کتابی که همه برتریها را از آن خویش کرده و کامل کردن خلق را ضامن شده است ○ مؤلف‌اش حق ناب را که نهان بود، با تألیف خود آشکار کرده ○ آن را نام، «طهارت» نهاده و حق معنیش را بی هیچ روغ بگزارده است

۱. پنج پرسش و پاسخ از انتهای نسخه منحصر به فرد این اثر افتاده و صد و هفتاد و پنج پرسش آن به چاپ رسیده است.

۲. نگارنده متن عربی تهذیب الأخلاق مشکویه، و متن اخلاق ناصری خواجه را در گفتاری تحت عنوان «خواجه نصیر طوسی، و مشکویه رازی» در همایش میراث علمی و فلسفی خواجه نصیر طوسی با هم سنجیده است. (تهران، چهارم و پنجم اسفند ۱۳۸۹ / ۲۳-۲۴ فوریه ۲۰۱۱) (بر زمینه مقاله‌ای پیشین در مجله آینه میراث، ناشر: مرکز پژوهشی میراث مکتوب و برگزار کننده همایش)، سال ۷۸-۱۳۷۷، شماره سوم و چهارم ص ۳۲-۳۶.

○ از یاری خداست، که کوششی فرونگذارده، و در اندرز مردمان هیچ دریغ نکرده است.

ارادهٔ ناصرالدین حاکم قهستان آن بود که خواجه تهذیب الأخلاق را از تازی به پارسی درآورد. ولی خواجه در تأملی که کرد نتیجه گرفت که «آن معانی شریف را از جامهٔ الفاظ لطیف سلخ کردن، و در لباس عباراتی واهی نسخ کردن، عین مسخ کردن است و سبب عیبجویی دیگران خواهد شد» (مقدمهٔ اخلاق ناصری) پس بر آن شد تا در نوشتن اخلاق ناصری به متن مشکویه پای بند نماند: معانی اساسی مشکویه را به تحریر دیگر نوشته به ترتیب تازه‌ای مرتب سازد، شرح اقسام حکمت را بر آغاز کتاب بیاورد، دو فن دیگر حکمت عملی یعنی فن سیاست مدن فارابی و فن تدبیر منزل ابن سینا را با تهذیب الأخلاق مشکویه ترکیب کند. ناصرالدین صریحاً خواجه را پسندید و خواجه کار را آغاز کرد و در سال ۶۳۳ به پایان برد و از آنجا که کار به اقتراح و ارادهٔ ناصرالدین بود، خواجه کتاب خود را اخلاق ناصری نامید.

مشکویه تاریخ را آزمایشگاه کارکردن دان و زنان تاریخ می‌داند. در تجارب الأمم اش (آزمونهای مردمان) کوشید تا پیروزیهای نامی‌های کوشندگان تاریخ را برای پند گرفتن دیگران بازنماید. روزنتال در کتاب خود (علم‌التاریخ عندالمسلمین، ص ۱۹۷) گوید: «مشکویه در تاریخ‌نویسی در باب بلندای ایستاده است. کم پیش می‌آید که وی به گزارشهای بی‌ارزش تاریخ ارجح نهاده. آنچه را که دارای ارزش تاریخی است بخوبی باز می‌شناسد و تاریخ را با سالیانی خردپذیر باز می‌گوید و پیوندی را که در میان حوادث وجود داشته است به خواننده‌اش می‌نمایاند». ارزشهای شیوهٔ تاریخ‌نویسی مشکویه را منتقدان دیگری نیز از دیدگاه ویژهٔ خود برشمرده‌اند.

۱. مشکویه خود صاحب کتابی است با نام: کتاب السياسة فی الملک.

اقبال لاهوری که اندیشه فلسفی مسکویه را از کتاب الفوز الأصغر او بیرون کشیده است می‌گوید: «دوبور» (De Boer) در کتاب خود: تاریخ فلسفه در اسلام^۱، فلسفه فارابی و ابن سینا را به تفصیل باز می‌نماید، ولی در بیان فلسفه «ابن» مسکویه تنها به تعالیم اخلاقی او بسنده می‌کند. من در این مقام، فلسفه اولای «ابن» مسکویه را که مسلماً منظم‌تر از فلسفه اولای فارابی است به میان می‌کشم و نیز به جای جنبه نو افلاطونی ابن سینا، خدمت اصیل مسکویه را به فلسفه کث‌درش پیش می‌نهم»^۲.

معرفی نسخه‌ها و منابع خطی الكنز الكبير در مقدمه عربی آمده است.^۳

سپاس

در پایان از صاحب قلب سپاسگزارم:

از جناب آقای دکتر اکبر ایرانی مدیریت میراث مکتوب و میراثیار نستوه که از کمکهای بی‌دریغ، تشویق و تحریک انسان همیشه برخوردار بودم، و از فاضل گرامی جناب محمد باهر که در روند تولید دو اثر: رسائل و الكنز مشکویه رازی، که اگر کارگشایی ایشان نبود این دو اثر به این زیبایی به فرجام نمی‌رسید. نیز از سرورانی که در تهیه نسخه‌های مختلف رسائل و الكنز، در میراث مکتوب، کتابخانه آستان قدس، مجلس، کتابخانه ملی، دانشگاه تهران یا مجموعه‌های مختلف بزرگان در ایران، و سلیمانیه، ترکیه که اگر واسطه نمی‌شدند، چاپ این دو اثر غیر ممکن می‌بود سپاسگزارم:

1. De Boer, *The History of Philosophy in Islam*.

۲. اقبال لاهوری، سیر فلسفه در ایران، ترجمه ا.ح. آریان‌پور، ص ۳۳؛ ترجمه تجارب‌الأمم، ج ۱، مقدمه ص ۱۷.

۳. نیز رجوع شود: امامی، مقدمه عربی متن تجارب‌الأمم؛ مقدمه فارسی ترجمه تجارب‌الأمم؛ مؤخره انگلیسی در انتهای جلد هشتم یعنی فهرس متن تجارب‌الأمم؛ مدخل «ابوعلی مسکویه» در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (ج ۶).

از استاد دکتر برادران رفیعی و دوستان فاضل: آقای عنایت‌الله مجیدی، و آقای علی اوجبی و از همه دوستان و عزیزانی که در پیشبرد کار من کوشیده‌اند و در اینجا از قلم افتاده‌اند صمیمانه سپاسگزارم.

و از سرکار خانم پیری، سرکار خانم طاووسی و سرکار خانم حسینی که هر کدام در نقش خود کوشیدند، و از دوستان گرامی: آقای رضا سلگی که در حروفچینی و صفحه‌آرایی این کتاب و نیز از آقای محمود خانی، مسئول محترم بخش رایانه کا هر دو در برابر زحمات شکیبایی کردند.

ا. امامی

تابستان ۱۳۹۶